

MULTIKULTURNÍ TEMATIKA VE VYBRANÝCH KNIHÁCH PRO DĚTI A MLÁDEŽ

Jana KUSÁ

Abstrakt:

V příspěvku je věnována pozornost knihám pro děti a mládež, které svým tematickým zaměřením korespondují s obsahovou náplní multikulturní výchovy na základních školách. Autorka poukazuje na výsledky předvýzkumné sondy, jejímž hlavním cílem bylo zmapování míry orientace vybraných učitelů literární výchovy v oblasti literárních nástrojů multikulturní edukace. K hlavním cílům příspěvků patří rovněž prezentace návrhu žánrově-tematické typologie knih s multikulturní tematikou a upozornění na významné tituly, jež se mohou stát efektivním didaktickým prostředkem při přípravě žáků základních škol na život v multikulturní a multietnické společnosti.

Klíčová slova:

učitel literární výchovy, multikulturní výchova, typologie, literatura pro děti a mládež

Úvod

S novým tisíciletím vstoupilo do koncepčního rámce základního vzdělávání mnoho moderních trendů, které přizpůsobují edukační aktivity požadavkům soudobé společnosti. Mnohé z nich se úzce dotýkají rovněž vzdělávacího oboru český jazyk a literatura. Proměny nespočívají pouze v úpravách výchozích cílů a výstupů samotného vzdělávacího oboru, ale také ve zdůraznění mezipředmětových vztahů a v požadavku realizace průřezových témat, souvisejících s obsahovou náplní českého jazyka, literární výchovy a komunikační a slohové výchovy. Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání neopomíjí tematiku multikulturní výchovy a upozorňuje na její těsnou vazbu k hodinám českého jazyka a literatury. Inovativní charakter multikulturní výchovy s sebou nese její dočasné teoretické i praktické neukotvení v systému výuky. Snahou tohoto příspěvku je akcentovat oblast literatury pro děti a mládež jakožto potenciální zdroj nástrojů multikulturní výchovy a zároveň přispět k obohacení teoretického zázemí dané oblasti. Podkladem pro zpracování tohoto příspěvku je také výzkumná sonda, mapující postoje učitelů literární výchovy k naplňování cílů multikulturní výchovy. Považujeme za potřebné popsat současný stav multikulturní výchovy právě z pohledu učitelů, jelikož jsou „*klíčovými hráči při zavádění multikulturní výchovy do škol*“¹ a jejich teoretické znalosti, názorové přesvědčení, postoje a zkušenosti jsou jedním z určujících faktorů efektivity multikulturní výchovy a vzdělávání.

Výsledky dotazníkového šetření

V dubnu roku 2010 bylo uskutečněno dotazníkové šetření předvýzkumné povahy, v jehož průběhu bylo osloveno třicet učitelů literární výchovy v Olomouckém a Zlínském kraji, aby se prostřednictvím dotazníku vyjadřovali k otázkám souvisejícím s literaturou pro děti a mládež s multikulturní tematikou a s jejími edukačními možnostmi. Počet respondentů neumožňuje považovat tento vzorek za reprezentativní, přesto se domníváme, že výsledky

---

¹ MOREE, D. *Než začneme s multikulturní výchovou*. Praha: Varianty, 2008, s. 50.

odhalují skutečnosti, které mohou být v budoucnosti zdrojem vytváření bariér bránících úspěšné multikulturní výchově. Vzhledem k rozsahu příspěvku upozorníme pouze na vybrané aspekty dotazníkového šetření. Ze stejného důvodu neuvádíme přesné číselné údaje a grafická zobrazení, ale pouze orientačně nastiňujeme zjištěná fakta.

V úvodní části dotazníku byla učitelům položena otázka, zda dle jejich názoru souvisí multikulturní výchova s literární výchovou. Součástí dotazníkové položky bylo rovněž krátké vysvětlení případného vztahu. Výsledky předvýzkumné sondy dokazují, že všichni dotázaní si jsou vědomi blízkého vztahu mezi oběma oblastmi a rovněž přikládají pádná zdůvodnění. Pro ilustraci uvádíme některé z odpovědí učitelů: *1. Určitě. Literatura je i mezinárodní, nadnárodní, dají se díky ní postihnout (uchopit) různé problémy. Literatura je určitě výborným a bohatým nástrojem k propojení, k multikultuře. 2. Určitě souvisí. I v mnoha čítankách se řeší problém rasové identity, problémy ve společnosti, žáci se seznamují s různými konflikty mezi kulturami. 3. Určitě, jelikož naše společnost je otevřená světu a je dobré poznávat jiné kultury, jejich rituály a zvyky.*

Učitelům literární výchovy jsme dále položili otázku, zda si vzpomenou na nějaký text z literatury pro děti a mládež s multikulturní tematikou. Abychom předešli nejasnostem při porozumění dané otázce, uvedli jsme krátký výčet jednotlivých typů těchto textů (např. literární díla menšin, o menšinách, o soužití různých kultur). Pouze třetina dotazovaných učitelů uvedla název konkrétního díla s multikulturní tematikou. Nejčastěji uváděli učitelé romské pohádky, vždy však pouze název knihy, bez uvedení autora. Pouze výjimečně se objevily odpovědi zahrnující buď více titulů, nebo knihy různorodých žánrů a témat. Takové odpovědi připomněly zejména židovskou literaturu a autory romské poezie.

Třetí dotazníková položka, na jejíž výsledky bychom chtěli upozornit, se dotýkala problematiky čítankových edic a jejich funkčnosti z hlediska realizace multikulturní výchovy. Naším cílem bylo zjistit, s jakými čítankami učitelé pracují a zda v nich nacházejí literární texty s multikulturní tematikou. K nejčastěji uváděným čítankám patří čítanky nakladatelství Alter, Prodos, Fortuna, SPN a Fraus. Naprostá většina dotazovaných odpověděla, že užívané čítankové řady neobsahují texty, které by mohly představovat nástroj multikulturní výchovy.

Shrneme-li výsledky odpovědí na uvedené otázky, vyplynou na povrch zajímavá zjištění. Jako uspokojivý se jeví fakt, že si dotazovaní učitelé literární výchovy uvědomují možnost její realizace při práci s literárním textem v hodině literární výchovy. Znepokojující však je, že většina respondentů neuvědomila název žádné knihy s multikulturní tematikou. Třetina dotazovaných zmiňuje alespoň jednu knihu, omezuje však literární nástroje multikulturní výchovy pouze na romské pohádky. Knihy dalších žánrů a s jinými náměty jsme našli pouze v odpovědích dvou učitelů. Rozporuplné vyústění přináší odpověď na otázku týkající se čítankových edic. Téměř všichni respondenti odpovídají, že v užívaných čítankách nenacházejí literární ukázky s multikulturní tematikou. Analytické sondy, které jsme realizovali, dokazují, že mnohé z připomínaných čítankových řad tyto texty zahrnují. Výsledky předvýzkumné činnosti nás upozornily na skutečnost, že se dotazovaní učitelé literární výchovy pravděpodobně prozatím dostatečně neorientují v oblasti literatury pro děti a mládež s multikulturní tematikou. Zároveň pro nás byly impulsem k činnosti, jejímž dílčím cílem je systematizace dané oblasti literární tvorby pro děti a mládež pomocí přehledné typologie, jež může přispět k lepší orientaci učitelů v nástrojích multikulturní výchovy.

Literatura pro děti a mládež s multikulturní tematikou

Tematická rovina děl z literatury pro děti a mládež se vyznačuje několika specifiky. Typickým rysem je větší míra transparentnosti, emotivita, názornost a zaměření na rozvoj

pozitivních hodnot u čtenáře. Výrazná je rovněž didaktická funkce knih pro děti a mládež, spočívající v rozvíjení hodnotové orientace, emocionality nebo sociálních dovedností², jež jsou rovněž základními východisky multikulturní výchovy. Umělecká tvorba pro děti a mládež tak tvoří jeden z významných zdrojů literárních textů, které mají blízkou námětovou souvislost s tematickými okruhy daného průřezového tématu. Slovesné umění v podobě původní česky psané literatury pro děti a mládež a v překladové literatuře představuje prostředek multikulturního vzdělávání v oblasti lidských vztahů, kulturních diferencí, etnického původu, solidarity, sociálního smíru a multikulturality.³

Ta díla, která se zabývají v tematické rovině koexistencí různých kultur a verbální i neverbální komunikací mezi jejich příslušníky, se mohou stát názornou ukázkou úspěchu, či nezdaru při interkulturní komunikaci, tzn. „*při procesech interakce a sdělování, probíhajících v nejrůznějších typech situací, při nichž jsou komunikujícími partnery příslušníci jazykově a/nebo kulturně odlišných etnik, národů, rasových a náboženských společenství.*“⁴ Zobrazené komunikační situace umožní čtenáři prožít pomocí četby interkulturní působení, poskytují možnost reflexe vlastních zkušeností a případné identifikace s pozitivním postojem k sociokulturní pestrosti, či zaujetí odmítavého stanoviska ke komunikačním neúspěchům způsobeným jazykovou nebo kulturní bariérou. Příkladem může být kniha *Jak oženit tatínka* od Maliky Ferdjoukhové. Hrdina knihy, francouzský chlapec Julius Valette, se přátelí s argentinsko-ruskou rodinou. Komunikační situace zachycené v knize dokazují, že setkávání lidí pocházejících z různých zemí často přináší oboustranné obohacení, doprovázené mnohdy neverbálním vyjádřením vzájemného respektu, pochopení a interkulturní tolerance. A tak paní Tatiščeševová volá na Julia „*Aj! Vitam te, Chuliuši, šem rada, še te vidym. Aj!*“, kdežto pan Tatiščev ho vítá slovy: „*Juljek! Oj, chlapče! Co to drřižis v rrruce? S tak těžkým pytlem ty prrroneseš se!*“⁵ Protagonista příběhu je při setkání naplněn pozitivními emocemi a na mnoha místech se zamýšlí nad přínosem interkulturního setkávání – samozřejmě ne z pohledu odborného, ale v souladu s dětským nazíráním skutečnosti: „*U Tatiščevovic rodiny má člověk příjemný pocit, že francouzština je trojnásobně cizí řeč. Nebo že věci mají tři různé názvy. Nebo že člověk rozumí třem různým jazykům. Je to uklidňující, protože vás nikdo v ničem neopravuje.*“⁶ Četba obdobných dialogů naplňuje nejenom funkci formativní, ale rovněž informativní, neboť přináší čtenáři poznání lidí jiných kultur, jejich jazyků, životních postojů, způsobů chování v různých životních situacích apod.

Literatura pro děti a mládež zahrnuje knihy mnoha žánrů, umělecká zpracování různorodých témat, a to jak autory českými, tak spisovateli z různě vzdálených cizích zemí. V každé ze jmenovaných oblastí lze objevit knihy, které se svými náměty úzce dotýkají multikulturní problematiky. Vzhledem k obsáhlosti zkoumané oblasti považujeme za potřebné přistoupit k hledání nástrojů multikulturní výchovy systematicky a poskytnout pedagogům didakticky využitelnou pomůcku, která usnadní propojení literární výchovy s výchovou multikulturní.

Výchozím úkolem při vytváření typologie literárních nástrojů multikulturní výchovy je obecné vymezení multikulturních literárních textů. Opíráme se přitom o německé odborné zdroje, které hovoří o tzv. „*multikulturelle Literatur*“⁷, do níž zahrnují například literaturu migrantů, cizinců nebo literaturu národnostních menšin. Při snaze o definování

² srov. MOCNÁ, D., PETERKA, J. a kol. *Encyklopedie literárních žánrů*. Praha, Litomyšl: Paseka, 2004, s. 361.

³ *Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání*. Praha: Výzkumný ústav pedagogický, 2005.

⁴ PRŮCHA, J. *Interkulturní komunikace*. Praha: Grada Publishing a. s., 2010, s. 16.

⁵ FERDJOUKH, M. *Jak oženit tatínka*. Praha: Albatros, 1999, s. 30–31.

⁶ FERDJOUKH, M. *Jak oženit tatínka*. Praha: Albatros, 1999, s. 31.

⁷ NASSEN, U., WEINKAUFF, G. *Konfigurationen des Fremden in der Kinder- und Jugendliteratur nach 1945*. München: Iudicium, 2000.

multikulturních literárních textů vycházíme z požadavků Rámcového vzdělávacího programu pro základní vzdělávání. Multikulturní literární texty představují tedy taková literární díla, která seznamují žáky s kulturní, jazykovou a etnickou rozmanitostí, umožňují posílení vlastní kulturní identity, nabízejí možnost rozvíjení interkulturní komunikace a spolupráce a napomáhají také při vytváření hodnot jako smysl pro spravedlnost, solidaritu a toleranci. U jednotlivých kategorií návrhu žánrově-tematické typologie uvádíme vždy cíle, které je možné pomocí daného textu naplňovat. Každou kategorii představíme také pomocí příkladů konkrétních literárních děl, jež do ní náleží.

K multikulturním literárním textům je možné zařadit následující typy literárních děl:⁸

1. Literatura minorit žijících v České republice a literatura o minoritách a cizích kulturách představuje početně obsáhlou skupinu knih pro děti a mládež. Zároveň jsou to knihy, jež jsou učiteli v hodinách literární výchovy využívány nejčastěji. Literatura pro děti a mládež nabízí několik knih romských pohádek, například *Romské pohádky* od Mileny Hübschmannové, pohádkovou knihu *Král bydlí za rohem* od Lilly Hodáčové apod. Do této kategorie náleží rovněž pohádky jiných národů pobývajících na území České republiky, např. kniha vietnamských pohádek *Dračí král*. Literatura národnostních menšin se nevyčerpává pouze pohádkami, ale zahrnuje také knihy hádanek, příběhové prózy s dětským hrdinou či poezii pro děti. Práce s těmito texty zprostředkovává především seznámení s jinými kulturami, jejich tradicemi a hodnotami. Zároveň umožní žákům pohlédnout z jiného úhlu pohledu na kulturu vlastní, neboť přivádí čtenáře často ke srovnání jeho kulturních charakteristik s kulturou jiných národností.⁹

2. Literatura pro děti a mládež zachycující situace vyvolané setkáním odlišných kultur, národností či náboženských vyznání. Literární díla patřící do druhé kategorie tematizují interkulturní setkávání, a to jak v podobě zachycení harmonického soužití a vzájemného obohacování, tak ve formě příběhů o konfliktech a bariérách, jež interkulturní střet způsobuje. Literární díla takto tematicky zaměřená nalezneme v české i světové literatuře pro děti a mládež. Pro názornost uvádíme několik příkladů: *Začarovaná třída* od Ivony Březinové, *Lenoši a rváči z Kloboukova* od Hany Doskočilové, *Bubu* Moniky Elšíkové nebo zmiňovaná kniha *Jak oženit tatínka* od Maliky Ferdjoukhové či dílo *Horký vítr nad Mississippi* od Mildred Taylorové, zachycující rasové problémy Spojených států amerických.¹⁰ Literární díla tohoto typu plní rovněž funkci informativní, zároveň však mohou ovlivnit postoje žáků, umožní uvědomit si komplikovanost interkulturních setkávání, rozvíjí schopnost navazování interkulturních kontaktů, smysl pro toleranci a chápání rovnocennosti všech kultur, národností a náboženství, přesvědčení o nutnosti nekonfliktního soužití, zbaveného projevů diskriminace, rasové nesnášenlivosti, xenofobie apod.

3. Literatura pro děti a mládež s tematikou židovství tvoří samostatnou kategorii, jelikož se vyznačuje několika specifiky. V rámci literatury pro děti s tematikou židovství je možné vyčlenit dvě skupiny literárních děl. V nemalé míře proniklo do literatury pro děti a mládež téma válečného utrpení židovského obyvatelstva. Četba knih o holocaustu umožňuje demonstrovat tragické důsledky mezilidské nesnášenlivosti, a to především prostřednictvím osudů skutečných lidí, kteří se stali objektem vyvražďování jen proto, že byli Židy. Příkladem je *Deník Anny Frankové*, kniha *Hanin kufřík* do Karen Levine nebo dílo *Zakázané holky* od

⁸ Návrh typologie literárních nástrojů multikulturní výchovy se opírá o dvě základní hlediska – hledisko tematické a hledisko žánrové. Kombinace obou pohledů na zkoumanou problematiku umožní komplexní přístup k hledání literárních textů, které se mohou stát prostředkem multikulturně orientované edukace.

⁹ *Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání*. Praha: Výzkumný ústav pedagogický, 2005.

¹⁰ Zahraniční knihy s tematikou střetu odlišných kultur, etnik či náboženství se vztahují většinou ke konkrétní situaci dané země. Tyto texty se však mohou rovněž stát pomůckou při multikulturní výchově – bez ohledu na její aktuální zaměření.

Hany Bořkovcové. Literární svědectví o holocaustu umožní „rozvíjení dovednosti rozpoznat projevy rasové nesnášenlivosti“ a učí žáky „uvědomovat si, že všechny etnické skupiny a všechny kultury jsou rovnocenné a žádná není nadřazena jiné.“¹¹ Druhou oblast představují knihy, které jsou kulturním dědictvím Židů a jejich náboženství. Četně zastoupené jsou v literatuře pro děti a mládež knihy židovských pohádek a pověstí či další díla, v nichž vystupují postavy Židů. Vhodným příkladem jsou například knihy Leo Pavláta, Eduarda Petišky nebo Isaaca B. Singera, které přinášejí nejen ojedinělý čtenářský zážitek, ale také poznatky o tradičním židovském folklóru nebo o specifických rysech židovské víry.

4. Literatura pro děti a mládež s tematikou jinakosti tvoří další kategorii literárních děl, která mají potenciál stát se pomůckou při naplňování cílů multikulturní výchovy vymezených v RVP ZV. Jedná se o literární díla tematizující setkávání s jinakostí ve významu cizosti a odlišnosti. V pluralitním světě nepředstavuje diference výjimečný jev a setkávání s ní je činnost, která je člověku po staletí vlastní, přesto je často příčinou konfliktů a interkulturních neshod.¹² Moderní literatura pro děti a mládež nabízí mnohé tituly zachycující jinakost, ať už ve smyslu kulturní jinakosti, outsiderství (např. handicapovaní hrdinové, Židé, migranti apod.), zobrazení života fantastických bytostí či lidí nebo zvířat odlišujících se od okolního světa jinakostí svých vnějších nebo vnitřních rysů. V mnohých případech se jedná o příběhy ztvárňující touhu hrdinů po začlenění do jejich okolí. Příkladem může být kniha *Domov pro Mart'any* od Martiny Drijverové, kniha *Esrova dobrodružná cesta po modré planetě* od německé autorky Marianne Gruber nebo próza s názvem *Medvídek*, kterou napsala Ivona Březinové. Práce s uměleckými texty této kategorie vyžaduje kreativitu a erudici pedagoga, neboť multikulturní tematika není vyjádřena přímo, ale skrytě. Citlivý didaktický přístup však umožní využít těchto literárních děl k formování žákovy schopnosti orientovat se v pluralitní společnosti, nepodléhat xenofobním sklonům a předsudkům, tolerovat odlišnost a vnímat ji jako přínos a pramen obohacení.

5. Cestopisná literatura pro děti a mládež uzavírá pětici kategorií uměleckých textů pro děti a mládež s multikulturními náměty. Literatura popisující cizokrajné země umožňuje čtenáři proniknout do jejich odlišné kultury, poznat tamní krajinu, obyvatele, jejich způsob života či tradice. Ať se jedná o literaturu prověřenou časem, jako například cestopisná kniha *Z Čech až na konec světa* od Aloise Jiráska, nebo o nejnovější literární cestopis Ivony Březinové *Blázniví donkichoti*, poskytnou umělecké knihy tohoto typu prostor pro rozšíření znalostí o jiných zemích, jejich kulturách a hodnotách.

Závěrem bychom chtěli podotknout, že návrh typologie literárních nástrojů multikulturní výchovy, tzv. multikulturních literárních textů, tvoří uzavřený systém bez možnosti dalších doplnění či rozšíření. Zároveň si uvědomujeme, že některé z kategorií se v určitých rovinách navzájem prolínají, a mnohé z knih tak mohou zastupovat více typů. Mnohá díla se vyznačují rovněž svým přesahem do literatury pro dospělé čtenáře. Není naším cílem striktní rozdělení dané oblasti literatury pro děti a mládež do jednotlivých skupin, ale především snaha upozornit na široké možnosti, které literatura pro děti a mládež v tomto směru nabízí, a poskytnout tak pedagogické praxi inspiraci pro hledání dalších uměleckých děl, jejichž četba může napomoci při formování osobností žáků – v tomto případě v kontextu multikulturní výchovy. Uvedená typologie je rovněž podkladem pro zpracování projektu *Aplikace moderních edukačních trendů do studia literatury pro děti a mládež se zaměřením na podporu multikulturní výchovy*, jehož základním cílem je tvorba metodických a pracovních listů, demonstrujících práci s literárními texty s multikulturní tematikou.

¹¹ *Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání*. Praha: Výzkumný ústav pedagogický, 2005.

¹² srov. BÜKER, P., KAMMLER, C. *Das Fremde und das Andere – Interpretationen und didaktischen Analysen zeitgenössischer Kinder- und Jugendbücher*. Weinheim: Juventa Verlag, 2003, s. 7.

Literatura:

BÜKER, P., KAMMLER, C. *Das Fremde und das Andere – Interpretationen und didaktischen Analysen zeitgenössischer Kinder- und Jugendbücher*. Weinheim: Juventa Verlag, 2003.

FERDJOUKH, M. *Jak oženit tatínka*. Praha: Albatros, 1999.

MOCNÁ, D., PETERKA, J. a kol. *Encyklopedie literárních žánrů*. Praha, Litomyšl: Paseka, 2004, s. 361.

MOREE, D. *Než začneme s multikulturní výchovou*. Praha: Varianty, 2008.

NASSEN, U., WEINKAUFF, G. *Konfigurationen des Fremden in der Kinder- und Jugendliteratur nach 1945*. München: Iudicium, 2000.

Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání. Praha: Výzkumný ústav pedagogický, 2005.

PRŮCHA, J. *Interkulturní komunikace*. Praha: Grada Publishing, a. s., 2010.

MULTICULTURAL THEME IN THE SELECTED BOOKS FOR CHILDREN AND YOUTH

Summary:

In this conference paper the attention is paid to the books for children and youth that thematically correspond with the content of multicultural education on the basic schools. The author refers to the results of research probe. Its main goal was to map a rate of orientation of selected teachers of literature classes in the field of literary tools of multicultural education. Presentation of suggestion of genre-thematic typology of books with multicultural themes is also part of this conference paper. At the same time we draw attention to the important literary works that could become efficient didactic mean during preparation of pupils of basic schools for the life in a multicultural and multiethnic society.

Key words:

teacher of literature classes, multicultural education, typology, books for children and youth

Kontaktní adresa:

Mgr. Jana Kusá, Katedra českého jazyka a literatury, Pedagogická fakulta, Žižkovo náměstí 5, 771 40 Olomouc, e-mail: jana-kusa@seznam.cz, tel.: 725 381 194.

Příspěvek vznikl za podpory specifického výzkumu Univerzity Palackého v Olomouci v rámci zpracování projektu *Aplikace moderních edukačních trendů do studia literatury pro děti a mládež se zaměřením na multikulturní výchovu* (PdF_2010_049).